

دغدغه‌های توسعه انسانی و آزادی

تلاش برای اصلاح جامعه

گفت‌وگو با محمد توسلی برای ویژه نامه چشم انداز ایران - راز ماندگاری دکتر یدالله سبحانی

اردیبهشت ۱۳۸۸، حمید مافی

دکتر یدالله سبحانی نمونه بارز یک سیاستمدار اخلاق پیشه و نهادگرا است. سالها تجربه ایشان در عرصه نهادهای مدنی و سیاسی در قبل و بعد از انقلاب می تواند به عنوان یک الگو و راهکار سیاسی برای نسل جدید فعالان سیاسی و مدنی مد نظر قرار گیرد. کوشش های ایشان برای آزادی و تحقق حقوق اساسی ملت، صبوری توأم با جسارت و البته تربیت نیروی انسانی از جمله این ویژگی هاست که باید مورد بازخوانی واقع شود. مهندس محمد توسلی، رئیس دفتر سیاسی نهضت آزادی ایران که بیش از ۴۰ سال با مرحوم دکتر سبحانی از نزدیک آشنایی داشته و در یک جبهه برای تحقق حقوق اساسی ملت تلاش کرده است در باره دغدغه ها و ویژگی های دکتر سبحانی با او گفت وگو کرده ایم. این گفت و گو را بخوانید.

* از بارزترین ویژگی های مرحوم دکتر سبحانی تاسیس نهادهای مدنی در حوزه فرهنگی است. باتوجه به همراهی شما با ایشان در سالهای طولانی برای آغاز در این خصوص توضیح می‌دهید؟

آقای دکتر سبحانی در جریان سفر سال ۱۳۱۲ خود به ایران با مهندس بازرگان و دکتر قریب که آنان نیز موقتاً عازم تهران بودند آشنا شدند و این سرآغاز یک همکاری تاریخی است که از سال ۱۳۲۰ آغاز می‌شود و تا آخرین روز حیات مهندس بازرگان در سال ۱۳۷۳ و تا پایان حیات خودشان سال ۱۳۸۱ ادامه داشت. در فاصله شهریور ۱۳۲۰ تا سال ۱۳۴۰ که نهضت آزادی را تاسیس کردند به همراه مرحوم طالقانی و بارزگان فعالیت هایشان در عرصه فرهنگی و اجتماعی متمرکز بود. ایشان در این سالها زیر ساخت های فرهنگی و اجتماعی را پایه گذاری کردند. از جمله خدمات برجسته ایشان در این سالها پایه گذاری نهادهای فرهنگی، اجتماعی و مدنی است. که از این مجموعه می توان به شرکت یاد " یازده استاد

دانشگاه " که در اعتراض به قرارداد کنسرسیوم نفت از دانشگاه تهران اخراج شده بودند و همچنین تأسیس دانشسرای تعلیمات دینی و دبیرستان کمال نارمک اشاره کرد. از دل این دو موسسه نیروهای برجسته ای تربیت شدند که در ارتقای کیفیت آموزش دینی و علمی در مدارس نقش موثری داشتند. ایشان به بستر سازی فرهنگی همواره علاقه وافری داشتند و به دنبال نوآوری و ایجاد نهادهای جدید بودند. نمونه دیگری از این فعالیت ها دبیرستان کوثر تهران است که در سالهای پس از انقلاب تأسیس شده است و از باقیات و صالحات ایشان به شمار می رود. در سالهای آخر عمر آن مرحوم تلاش فراوانی برای تأسیس مدرسه دخترانه نیز داشتند که عمرشان کفاف نداد. همچنین موسسه اخلاق و موقوفه دینمهر نهادهای دیگری است که ایشان برای انجام طرح های فرهنگی خودشان تأسیس کردند. دکتر سبحانی تمام اندوخته زندگی خود را در این موقوفه وقف خدمات فرهنگی کردند که امروز به وسیله یک هیات امنای مدیریت می شود.

* دیگر ویژگی بارز مرحوم سبحانی اخلاق مداری ایشان است به گونه ای که در بسیاری از حوزه ها زبانزد هستند.

یکی دیگر از وجوه شخصیت ایشان در مسائل سیاسی رعایت اخلاق است و ایشان به عنوان یک سیاستمدار اخلاقی مورد ارزیابی قرار گرفته اند.

من با نام ایشان در دوران تحصیل در دبیرستان رهنما آشنا شدم که فرزند ایشان نیز در آنجا تحصیل می کرد و مرحوم دکتر عضو انجمن اولیاء و مربیان مدرسه بودند و همانجا نقش موثری در افزایش کیفیت مدرسه داشتند. در سال ۱۳۴۰ که نهضت آزادی تشکیل شد تا آخرین روزهای حیات ایشان همراهی و ارتباط نزدیکی با دکتر داشتم. حضور و نحوه سلوک او در نهادهای فرهنگی و اجتماعی برای ما یک الگو بود. ایشان در عمل به ما درس اخلاق دموکراتیک و کار جمعی می دادند. ایشان و سایرین، مرحوم بازرگان و مرحوم طالقانی در جلسات از جمله در شورای مرکزی نهضت برای خودشان بیش از یک رأی ساده قائل نبودند و تابع تصمیمات جمعی بودند.

در برخی موارد در جلسات علیرغم این که پیشنهادی مطرح می‌شد که مخالف بودند، اما وقتی به تصویب اکثریت می‌رسید به رأی جمع احترام می‌گذاشتند و برای اجرایی کردن آن مصوبه تلاش می‌کردند، این خصوصیت را شما در کمتر فردی می‌توانید سراغ بگیرید که برای اجرایی کردن برنامه‌هایی که خود موافق نبودند تلاش کنند. اما هیچگاه ما از مهندس بازرگان و دکتر سحابی نشینیدیم و ندیدیم که بگویند چون ما رأی نداده ایم، همراهی و همکاری نمی‌کنیم. روحیه بالایی در کار جمعی داشتند و برای همه ما الگو بودند.

* نمونه دیگری در حیات سیاسی دکتر سحابی، نحوه تعامل ایشان با نهضت آزادی بعد از درگذشت مهندس بازرگان است در حالی که انتظار می‌رفت بعد از درگذشت مهندس بازرگان دکتر سحابی دبیرکل نهضت شوند، این اتفاق نیفتاد و اما مرحوم سحابی همچنان در نهضت فعال بودند و از هیچ کوششی فروگذار نکردند و حتی فعالیت‌هایشان پرنرنگتر هم شد.

بله! مرحوم دکتر سحابی و مهندس بازرگان ۶۰ سال فعالیت مشترک با یکدیگر داشتند و در این عرصه احترام متقابل فراوانی برای هم قائل بودند. دکتر اگرچه زیاد اهل سخنرانی و اهل قلم نبودند اما همواره برای گفتمان مهندس بازرگان احترام قائل بودند و اندیشه ایشان را مورد تمجید قرار می‌دادند. یکی از نمونه‌های بازر اخلاق جمعی ایشان همانطور که اشاره کردید بعد از درگذشت مهندس بازرگان در نهضت اتفاق افتاد، در آخرین جلسه شورای مرکزی نهضت که قبل از سفر مهندس انجام شد و ایشان به نوعی آخرین توصیه‌ها یا وصیتشان را بیان کردند، بر این نکته پای فشردند که به خرد جمعی متکی باشید حتی اگر من هم نباشم کار جمعی را ادامه بدهید. قاعدتاً انتظار این بود که بعد از درگذشت مهندس بازرگان، دکتر سحابی دبیرکل نهضت آزادی باشند با توجه به سابقه و سن و سالشان. اما در اولین جلسه بعد از درگذشت مهندس، دکتر سحابی شخصاً آقای دکتر ابراهیم یزدی را برای دبیرکلی پیشنهاد کردند و خودشان هم به ایشان رای دادند. بعد از آن هم برای اهداف جمعی تلاش کردند. به عنوان یک خاطره در سال ۱۳۸۰ که ما به همراه جمعی از اعضای نهضت آزادی ایران و فعالان ملی - مذهبی بازداشت شدیم، ایشان به رغم کهولت سن فعالانه برخورد

کردند و مکاتبات فراوانی را با دستگاه قضایی و مقام رهبری انجام دادند و حتی یک بار به مجلس رفتند که با رییس مجلس آقای کروبی دیدار کردند. آنجا هم چون مهندس عزت الله سحابی در جمع بازداشت شدگان بودند، برای این که شائبه‌ای پیش نیاید، به‌رغم پیوند عمیق عاطفی که با مهندس سحابی داشتند، اعلام کردند: "من برای عزت نیامده‌ام برای نهضت آمده‌ام". درواقع ایشان روح کار جمعی و تعلق تشکیلاتی خودشان را بر عاطفه پدری اولویت دادند و شخصیت اجتماعی و عامل به اصول خودشان را به منصفه ظهور رساندند.

* به علاقه وافر ایشان به فعالیت اجتماعی و کار جمعی در ایشان اشاره کردید. مرحوم سحابی در قبل و بعد از انقلاب در نهادهای مدنی متعددی مشارکت داشتند. یک نمونه در آستانه انقلاب جمعیت ایرانی دفاع از آزادی و حقوق بشر است که ایشان تشکیل دادند.

بله در سال ۵۶ و در آستانه انقلاب در شرایطی که هزینه فعالیت اجتماعی و سیاسی بسیار بالا بود؛ یکی از نهادهایی که نقش چشمگیری در کاهش هزینه برای فعالان و همچنین گسترش زمینه برای فعالیت انقلابیون داشت، جمعیت ایرانی دفاع از آزادی و حقوق بشر بود که دکتر سحابی یکی از پایه گذاران آن است و نام ایشان در کنار نام موسسین جمعیت: از جمله آیت الله سید ابوالفضل موسوی زنجانی، مهندس بازرگان، دکتر اصغر حاج سیدجوادی، مهندس کاظم حسینی، دکتر کریم سنجابی، دکتر احمد صدر حاج سید جوادی، دکتر اسدالله مبشری، مهندس هاشم صباغیان، دکتر محمد ملکی و ... قرار دارد.

یکی از فعالیت‌های این جمعیت که در دفتر دوم جلد نهم اسناد نهضت چاپ شده است دفاع از زندانیانی بود که از طریق نهادهای بین المللی حقوق بشر پیگیر وضعیت زندانیان سیاسی بودند. نامه‌هایی که به سازمان‌های حقوق بشر؛ صلیب سرخ و شخص دبیرکل سازمان ملل نوشته می شد معمولاً امضای دکتر سحابی و مهندس بازرگان و در مواردی هم دکتر سنجابی و احمد صدر حاج سید جوادی را داشت.

* ایشان پس از انقلاب هم در تاسیس جمعیت دفاع از آزادی و حاکمیت ملت ایران مشارکت داشتند. این نهاد به چه منظوری تشکیل شد؟

در انتخابات ریاست جمهوری سال ۶۴ مهندس بازرگان به درخواست جمعی از نیروهای ملی و اسلامی نامزد شدند. شورای نگهبان صلاحیت مهندس بازرگان را رد کرد و یک برکه تیره در سابقه شورای نگهبان اضافه شد. چرا که مهندس بازرگان با آن سابقه قبل از انقلاب و همچنین مدیریت دوران انقلاب و باتوجه به اینکه ایشان نخست وزیر دولت موقت بود که به گفته رهبر فقید انقلاب دولت امام زمان بود نتواند نامزد ریاست جمهوری شود جای سوال داشت. برخی از تحلیلگران بر این باور بودند که شورای نگهبان با رد صلاحیت بازرگان، در واقع صلاحیت خودش را رد کرد. بعد از این ماجرا، جمعی از نیروهای ملی - اسلامی به ویژه از فعالان نهضت آزادی و جبهه ملی جمعیتی را با عنوان دفاع از آزادی و حاکمیت ملت ایران تشکیل دادند. و فعالیت خود را بر محور اصلی مطالبات مردم از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی یعنی آزادی و حاکمیت ملت متمرکز کردند. این جمعیت به این منظور تشکیل شد تا از مطالبات مردم دفاع کند. در شکل گیری این جمعیت مهندس بازرگان، علی اردلان و دکتر سحابی نیز مشارکت داشتند. آخرین اقدام این جمعیت در سال ۱۳۶۹ صدور بیانیه معروف به ۹۰ امضایی به عنوان رئیس جمهور وقت بود که در آن شرایط تاثیر زیادی در تحولات اجتماعی داشت. از مجموعه امضا کنندگان ۲۴ نفر بازداشت شدند که ۹ نفرشان در دادگاه انقلاب محکومیت گرفتند و تا ۲ سال در زندان بودند. تداوم همین گفتمان دهه ۶۰ و اوایل دهه ۷۰ و تلاشهایی که صورت گرفت زمینه‌های شکل گیری دوم خرداد سال ۷۶ و گفتمان توسعه سیاسی جنبش اصلاحات را فراهم ساخت.

* در دوران انتخابات آقای دکتر سحابی و دوستانشان چه برخوردی داشتند؟

بعد از انتخابات مجلس اول که در یک فضای آزاد برگزار شد، دیگر انتخابات ها پس از سال ۱۳۶۰ در یک فضای آزاد برگزار نمی شد. در آن فضای بسته دهه ۶۰ نهضت آزادی تنها حزب و جریانی بود که به خاطر حضور شخصیت هایی مانند مهندس بازرگان و دکتر

سحابی که در مدیریت انقلاب و در دولت موقت نقش داشتند و در مجلس اول نیز بودند ایستادگی کردند و به فعالیت های خودشان ادامه دادند و برای دفاع از آرمانهای انقلاب و مطالبات مردم و جلوگیری از انحراف انقلاب تلاش کردند. در دوران انتخابات مجلس دوم، سوم و چهارم از جمله سمینارهایی با عنوان "تامین انتخابات آزاد و سالم" برگزار کردند. در این سمینارها مبانی انتخابات آزاد، سالم مورد بحث و بررسی قرار می گرفت تا مردم با حقوق قانونی خودشان بیشتر آشنا شوند و زمینه رشد و آگاهی اجتماعی مردم فراهم شود. این اقدامات دهه های گذشته به صورت تکامل یافته تر امروز با عنوان "کمیته دفاع از انتخابات آزاد، سالم و عادلانه" با مشارکت فعالان سیاسی و اجتماعی پیگیری می شود.

* امروز که به کارنامه مرحوم سحابی نگاه میکنیم سرشار از آموزه های اخلاق سیاسی است. از دیدگاه شما این آموزه ها و نمونه ی بارز آنها چیست و چگونه می تواند به نسل امروز انتقال یابد؟

برای زنده یاد دکتریدالله سحابی دو یادنامه به وسیله بنیاد فرهنگی مهدی مهدی بازرگان تهیه شده است که یکی در زمان حیات ایشان به کوشش آقای محمد ترکمان و دومین یادنامه پس از در گذشت آن مرحوم به کوشش آقای علی اکرمی به چاپ رسیده است. برای آشنایی با این " اسوه اخلاق و سلوک اجتماعی " که به درستی عنوان دومین یادنامه را به خود اختصاص داده است می توان این دو اثر ارزنده را مطالعه کرد و از آموزه های زندگی پربار آن مرحوم بهره گرفت. آنچه به نظر بنده در شخصیت دکتر سحابی برجستگی خاصی دارد بیش از جنبه های علمی و فعالیت های سیاسی و اجتماعی آن مرحوم ایمان و خلوص دینی ایشان است. براساس این نوع نگرش دینی دور از شرک و خرافه است که او و همراهانشان مهندس بازرگان و طالقانی و ادامه دهندگان راه آن بنیانگذاران، عمل صالح خود را در مقاطع مختلف برگزیده اند و در طول بیش از ۶۰ سال خدمات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی از

انسجام فکری و خدماتی برخوردار بوده‌اند و بر تحولات اجتماعی ایران تاثیر گذار بوده اند. ایمان و خلوص دینی از دکتر سحابی شخصیتی ساخته است که در زندگی شخصی منظم و منضبط و پرکار و در عرصه خدمت رسانی به مردم صادق و بی‌منت بوده و با نگاه راهبردی به تامین نیاز واقعی مردم یعنی توسعه انسانی پرداخته و اندوخته خود را نیز وقف ادامه خدمات فرهنگی و اجتماعی کرده است. در عرصه فعالیت اجتماعی و سیاسی برخوردار از روحیه کار جمعی و بجای هدف گیری قدرت و منافع فردی و گروهی به دنبال حاکمیت ارزشها و اصلاح جامعه بود. بیشترین تساهل و مدارا را با مردم و دگراندیشان داشت و در مقابل مستبدین و خودکامگان همواره به خدا و آخرت توکل و توجه داشت و مقاوم و استوار چون کوه می ایستاد. خدایش رحمت کند و راهش مستدام باد.